

החזרת הלוואה לבן הגר

קידושין דפים י"ז: - י"ח.

לע"נ חברי היקר אליסף בן ידידיה צבי ז"ל

מהלך הסוגיה

"אמר רבא: דבר תורה עובד כוכבים יורש את אביו, שנאמר: "וחשב עם קונהו"¹ – ולא עם יורשי קונהו, מכלל דאית ליה יורשים.

גר את העובד כוכבים – אינו מדברי תורה אלא מדברי סופרים... גזירה הוא דעבוד רבנן שמא יחזור לסורו.

עובד כוכבים את הגר וגר את הגר – אינו לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים,

דתנן²: לזה מעות מן הגר שנתגיירו בניו עמו – לא יחזיר לבניו, ואם החזיר – אין רוח חכמים נוחה הימנו. והתניא: רוח חכמים נוחה הימנו! לא קשיא: כאן שהורתו ולידתו שלא בקדושה, וכאן שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה³.

מאמרנו מתייחס בעיקרו לחלק העוסק בדיני החזרת הלוואה לבן הגר. נעמיד בע"ה את השיטות השונות העוסקות בהבנת הסוגיה, עד להבאתן בספרי הפוסקים. בתוך כך, ננסה לעמוד על תוקפו ההלכתי של מטבע הלשון המיוחד המופיע בסוגייתנו ובמקומות נוספים בש"ס: "רוח חכמים נוחה הימנו" ו"אין רוח חכמים נוחה הימנו"⁴.

שיטת רש"י

כמובא בגמרא, ישנם שני מקורות תנאיים⁵ הסותרים לכאורה זה את זה. מחד, הראיה לכך שגר אינו יורש את אביו הגר ממה שנאמר כי **אין** רוח חכמים נוחה בהחזרת הלוואה לבן הגר שנתגייר, ומנגד נאמר, כי רוח חכמים **נוחה** בהחזרת הלוואה.

בטרם נתייחס לחלק העוסק ביישוב הסתירה, נקדים ונשאל שאלה יסודית על המקור הראשון: ומה אילו רצה מחזיר הלוואה לגרוע מכספו ולתת משלו לגר, מדוע אין רוח חכמים נוחה בכך⁶? ונראה, שלכך מפרש כאן רש"י⁷:

"אין דעת חכמים נוחה עליהם במעשיו, כלומר, **אין מחזיקין לו טובה** שלא הצריכוהו לכך". מבואר בדבריו, כי החזרת הלוואה אינה נתפסת בעיני חכמים כמעשה שלילי, כי אם בתור מעשה שאינו נצרך, אף לפני משורת הדין⁸.

¹ ויקרא כ"ה, נ'.

² בהגהות הגר"א כאן מובא שיש לגרוס 'והתניא' במקום 'דתנן', שכן אין במשניות מקור לדברים. ובהמשך י"ל 'דתנן' במקום 'והתניא', שכן מקור הדברים הינו מתוך דברי המשנה בסוף מסכת שביעית פרק י', משנה ט'. בסוף דבריו מציין, שאף הגירסה שלפנינו אתי שפיר.

³ קידושין דפים י"ז: - י"ח.

⁴ ראה ב"ב פרק ח' משנה ה', שביעית פרק י' משנה ט', שבת דף קכ"א, ב"ק דף צ"ד, ב"מ דף מ"ח, אבות דרבי נתן פרק ב' משנה א', ושם פרק כ"ה משנה א'.

⁵ ראה הערה 2.

⁶ וכך מקשים הרמב"ן, הרשב"א וראשונים נוספים.

⁷ ד"ה "אין רוח".

מחלקת הגמרא ומיישבת הסתירה⁹:

"לא קשיא! כאן שהורתו ולידתו שלא בקדושה, וכאן שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה". בפשטות¹⁰, מעמיד ומפרש רש"י יישוב הסתירה באופן הבא:

המשיב לבן הנולד לאחר שנתגייר האב (הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה) – רוח חכמים נוחה הימנו, שכן קיים חשש מסוים שיתחלף דינו של גר, שאינו יורש מהתורה, בישראל גמור (בן גר, שאף הורתו בקדושה) היורש מהתורה, מחמת הדמיון שביניהם. ובכך שמשיב אף לבן הגר שלידתו בקדושה, מחזק דינו של ישראל גמור, כך שפוחתת האפשרות של טעות בדינו. ואילו המשיב לבן הנולד בגוויתו של האב (אף לידתו שלא בקדושה) – אין מחזיקים לו טובה, שהרי אין גר יורש את אביו.

והיקשו¹¹ על העמדה זו מדברי הגמרא בב"ב¹²:

"איסור גיורא הוה ליה תריסר אלפי זוזי בי רבא. רב מרי בריה, הורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה הוא, ובי רב הוה. אמר רבא: היכי ניקנינהו רב מרי להני זוזי? אי בירושה – לאו בר ירושה הוא... מתקיף לה רב איקא בריה דרב אמי: אמאי? ולודי איסור דהלן זוזי דרב מרי נינהו, וליקנינהו באודיתא! אדהכי נפק אודיתא מבי איסור. איקפד רבא, אמר: קא מגמרי טענתא לאינשי ומפסדי ליה".

וקשה לכאורה, שהרי ע"פ ההעמדה שרוח חכמים נוחה עם מחזיר ההלוואה לבן הגר שנולד בקדושה, לא מובן מדוע הקפיד רבא, וכי אינו רוצה להשיב משום רוח חכמים? בהמשך דברינו, נחזור לקושיה ולאופן בה תורצה ע"פ הדעות השונות בראשונים.

שיטת ר"י

ר"י¹³, בדומה לרש"י, מתייחס בדבריו לדמיון הקיים בין גר שלידתו בקדושה לישראל גמור, אך מעמיד את יישוב סתירת הגמרא בשונה ממנו:

המשיב לבן הנולד לאחר שנתגייר האב – אין רוח חכמים נוחה הימנו, לפי שקיים דמיון בין גר שלידתו בקדושה לישראל גמור, ובכך שיחזיר לגר את ההלוואה קיים חשש שיטעו לחשוב שהגר עצמו הוא ישראל גמור, וכתוצאה מכך עלולות להיגרם טעויות הלכתיות – כגון, שייבם היבמה ויאמרו שאינה זקוקה עוד לאחיו שהורתם ולידתם בקדושה¹⁴.

⁸ פירוש זה שונה משאר פירושי למטבע לשון זו, בשאר המקומות בהם מופיע בש"ס. כגון פירושו לב"ק דף צ"ד: ד"ה "אין רוח" – "אין רוח חכמה וחסידות בקרבנו". ובב"מ דף מ"ח. ד"ה "אין רוח" פירש: "אין נחת רוח לחכמי ישראל במעשיו של זה, אין דעתם נוחה עליהם. הימנו – על ידו".

⁹ קידושין דפים י"ז:–י"ח.

¹⁰ ע"פ העמדת דבריו בתוד"ה "כאן שהורתו" וברוב הראשונים. אך ע"י מהרש"א, פנ"י ועצמות יוסף, שניתן להעמיד דבריו באופן אחר.

¹¹ תוס' הנ"ל, ובראשונים.

¹² דף קמ"ט.

¹³ תוס' הנ"ל.

¹⁴ ועי' תוס' טוך ובתוס' רא"ש בתחילת דבריו, המעמידים יישוב הגמרא כשיטת רש"י, ומציינים שהמחזיר הלוואה למי שאין הורתו ולידתו בקדושה – לא רק שאין מחזיקין לו חכמים טובה על כך, אלא אף קפידא יש בכך: "משום דנראה דמטעם ירושה הוא מחזיר לו, ואתי למימר שיש לו חייס וקורבא ואתי לידי קלקול שיאמרו שאין קידושין תופסין באשת אביו, ויפטור את אשת אחיו בחליצה" (לשון התוס' רא"ש), וטעם זה הפך מטעמו של ר"י. וכבר

ואילו המשיב לבן הנולד בגויותו של האב – רוח חכמים נוחה הימנו, שמחזיר לפנים משורת הדין¹⁵.

יוצא אפוא, שע"פ דבריו מובן מדוע הקפיד רבא, שכן לא רצה להחזיר הפיקדון לרב מרי שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה, לפי שאין רוח חכמים נוחה בכך.

שיטת הרמב"ן וסיעתו¹⁶

ראשונים אלו מעמידים יישוב הסתירה כר"י, אך נוקטים זאת מטעם אחר: המשיב לבן הנולד בגויותו של האב – רוח חכמים נוחה הימנו, לפי שבמידה ולא יחזיר יש לחוש שמא יחזור הבן לסורו¹⁷, שכן גוי יורש את אביו מהתורה¹⁸, ויאמר הבן אילו הייתי נוכרי הייתי יורש אבי והיו צריכים להחזיר לי ההלוואה! ובכך שמחזיר לו מונע אפשרות זו, ולכן רוח חכמים נוחה בכך.

המשיב לבן הנולד לאחר שנתגייר האב – אין רוח חכמים נוחה הימנו, שכן מעולם לא היתה מציאות שהבן יורש אביו מהתורה ולכן אין לחוש שיחזור לסורו.

אימתי חיישין שמא יחזור הגר לסורו

החשש 'שמא יחזור', המוזכר בשיטת הרמב"ן וסיעתו כטעם המיישב את הסתירה, כבר הוזכר בדברי הגמרא הקודמים¹⁹:

"גר [היורש] את העובד כוכבים – אינו מדברי תורה אלא מדברי סופרים... גזירה הוא דעבוד רבנן שמא יחזור לסורו".

כותב רש"י²⁰, שהחשש שיחזור לסורו – הוא "משום ממונו". מקשה התוס' ישנים²¹: "וא"ת אמאי יחזור לסורו, הא מיד שנתגייר כקטן שנולד דמי, ואם יחזור לסורו, יש לו דין ישראל מומר?" ומתיר: "וי"ל שיטעה להיות לו חלק ירושת אביו". המאירי²² תירץ קושיה זו באופן אחר:

היקשה השיטה לא-נודע-למי (בד"ה "ואם החזיר") על הבנה זו: "ולא נהירא דא"כ בהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה כל שכן דהוה לן למימר אין רוח חכמים נוחה הימנו".

¹⁵ על אף שאין התייחסות ישירה בדברי ר"י לחלק זה בגמרא, נראה שע"פ העמדתו לחלק הראשון זוהי ההבנה המתבקשת.

¹⁶ רמב"ן קידושין דף י"ז: ד"ה "לא קשיא", באחת השיטות המובאות ("ואחרים אמרו"). ועי' בחידושי הריטב"א ב"ב דף קמ"ט, שכתב שזוהי שיטת הרמב"ן ורבינו יונה. וכן הובאה שיטה זו בראשונים על קידושין – ברשב"א, בר"ן, בנמוק"י, בשיטה לנ"ל, ברא"ש ועוד. וכך פירשו הרע"ב והר"ש את המשנה במסכת שביעית פרק י', משנה ט'.

¹⁷ הנמוק"י ד"ה "יחזור לסורו" כתב, כי מקור המילה 'סורו' הינו מלשון הפס' "סורי הגפן נכריה" (ירמיהו ב', כ"א), ופירש שם המצודת ציון: "סורי – מלשון הסרה והפלה", או מלשון "סורו טמא" (איכה ד', ט"ו, ופירש שם האבן עזרא: "סורי – גוי טמא").

¹⁸ קידושין דפים י"ז: י"ח. וראה תחילת המאמר.

¹⁹ קידושין דף י"ז:

²⁰ ד"ה "שמא".

²¹ ד"ה "אלא".

²² סוף ד"ה "נתגייר הגוי".

בדיני ערכאות הגויים, במידה וחוזר הגר לסורו ושב להתנהג כגוי – יורש את אביו הגוי, כך שקיים חשש שיחזור הגר לסורו משום ממונו, ובשביל למנוע מצב זה תיקנו חכמים שגר יירש אביו הגוי. יוצא אפוא ע"פ דברי הראשונים הנ"ל, שהחשש המוזכר בדברי הגמרא – 'שמא יחזור', שמחמתו גזרו חכמים שדנים את הגר כיוורש גמור (אף להוציא ממון מידי ישראל המוחזק²³), הינו חשש שיחזור לסורו מתוך מניע ממוני – אם ע"י שיזכה בדיני ערכאות, או לכל הפחות יטעה לחשוב שיזכה בדיני ישראל²⁴.

מתוך הבנה זו, נתבונן שוב בשיטת הרמב"ן וסיעתו בסוגיין, שכפי שהובאו לעיל העמידו שהמשיב לבן הגר הנולד בגויותו של האב – רוח חכמים נוחה הימנו, הואיל ובמעשה ההחזרה מונע אפשרות של חזרת הגר לסורו.

וקשה לכאורה²⁵, שכן עד כה הגדרנו את חשש חכמים 'שמא יחזור', כחשש חזרה מתוך מניע ממוני; אם כן, מהו החשש כאן? מהי התועלת הממונית שתצמח לשיטתם לבן הגר בכך שיחזור לסורו, הלא אביו נתגייר ודינו כישראל גמור ואין עכו"ם יורש את ישראל²⁶?

ונראה, שצריך להסביר בדבריהם כי חששו חכמים שבן הגר יחזור לסורו, אף ללא מטרת רווח ממשי, אלא מתוך כעס ודרך הקנטה שהפסיד ירושתו²⁷. כלומר, אם עד כה למדנו שחשש חזרת הגר לסורו מחמת מניע ממוני מצריכה גזירת חכמים, לומדים כאן הרמב"ן וסיעתו שיש להרחיב את הגדר ולחשוש אף לחזרה ממניעים אחרים.

המאירי²⁸ מתייחס בדבריו להבנה זו ודוחה אותה; לשיטתו, אף על הצד שהיה לנו לחשוש ולהשתדל בתועלתו של הגר, לא נפקיע ממון מידי ישראל המוחזק מחשש שיחזור הגר לסורו מתוך כעס ודרך הקנטה – ש"לכל שמדרך הקנטה אין אנו חוששין, ליזיל בתר שיבקה²⁹.

ולכאורה, ניתן לומר בפשטות כי שיטת רש"י וסיעתו הינה כסברת המאירי, כי החשש כאן שמא יחזור הגר לסורו, אינו דומה לחשש שנאמר בגר יורש את אביו עכו"ם, ששם נחוש שמא יחזור מתוך מניע ממוני – קבלת הירושה, מה שאין כן כאן, שלא ירוויח אלא יעשה כן מתוך כעס והקנטה, ועל זה אין אנו חייבים לדאוג.

ואולי ניתן לקרב השיטות להדדי, ולומר בפשטות שאף הרמב"ן וסיעתו לא סוברים שתוקף חשש חכמים מחזרת הגר מכעס והקנטה, משתווה לחשש מחזרת הגר ממניע ממוני, כך שנאמר שאף בגר היורש את הגר יש להוציא מידי ישראל המוחזק ולהשיב לגר; אלא סוברים הם, שאם ירצה הישראל מדרך חסידות להשיב לבן הגר – רוח חכמים תהיה נוחה הימנו, לפי שמונע מצב של חזרת הגר לסורו. ואילו רש"י והמאירי סוברים, שאף דרך חסידות אין כאן – ליזיל בתר שיבקה... ובע"ה, בהמשך דברינו תובא הבנה נוספת בהבנת מחלוקתם בעניין זה³⁰.

²³ מאירי שם. וראה רמב"ם הל' נחלות פרק ו', הלכות ט"ז, וטושי"ע חו"מ סי' רפ"ג סעי' א'.

²⁴ לתוספת עיון, ראה חקירת רע"א האם גר שחזר לסורו בחיי אביו (הגוי) יורש מגזירת חכמים, או שמא כיון שכבר חזר לסורו בטלה סיבת הגזירה ונעמידהו על דין תורה, ולא יירש (תוס' רע"א דמאי פרק ו' אות ס"ח).

²⁵ וראה מאירי ד"ה "גוי את הגר" וד"ה "מעשה מי שלוח" בסוף דבריו, וכן עיי' תוס' רא"ש ד"ה "גר".

²⁶ לענ"ד, קושיה זו באה על גבי קושיה נוספת שצריך להקשות כאן, כקושיית התוס' ישנים בד"ה "אלא" – שהרי גוי שנתגייר כקטן שנולד דמי, ואם יחזור לסורו יש לו דין ישראל מומר, ובכל אופן לא יירש אביו? ואם נתרץ, שיטעה לחשוב שבחזרתו לסורו יהיה נידון כעכו"ם, נקשה אז את קושייתנו: שהרי אף ע"פ הבנתו המוטעית של הבן, סו"ס אביו נתגייר ודינו כישראל גמור, ואין עכו"ם יורש את ישראל!

²⁷ וכך נראה שרצה להסביר בדבריהם השיטה לנ"ל ד"ה "שמא יחזור".

²⁸ מאירי הנ"ל.

²⁹ הציוטוט לקוח מסוף ד"ה "גוי את הגר", ועיי' ב"מ דף ע'.

שיטת הריטב"א³¹

מעמיד יישוב סתירת הגמרא כהעמדת ר"י והרמב"ן, ואף נוקט את טעמיהם בהטעמת ההעמדה : המשיב לבן הנולד בגוויתו של האב – רוח חכמים נוחה הימנו, לפי שבמידה ולא יחזיר יש לחוש שמא יחזור הבן לסורו (כרמב"ן וסיעתו).

המשיב לבן הנולד לאחר שנתגייר האב – אין רוח חכמים נוחה הימנו, לפי שבעקבות מעשה ההחזרה עלולים לטעות שהבן מתייחס אחר אביו וכתוצאה מכך תיגרמנה טעויות הלכתיות (כר"י).

שיטתו של הריטב"א ייחודית בכך שנותנת טעם עצמי לכל אחד מצדדי היישוב.

אין רוח חכמים נוחה הימנו

כבר בתחילת דברינו שאלנו שאלה עקרונית שיש לתת עליה את הדעת – ומה אילו רצה מחזיר ההלוואה לגרוע מכספו ולתת משלו לגר, מדוע אין רוח חכמים נוחה בכך³²?

ננסה בע"ה להעמיד את התייחסויות הראשונים לשאלה זו על שיטותיהם השונות :

רש"י, כפי שכבר צוין, בבואו להתמודד מול שאלה זו, שינה לכאורה מהמשמעות הפשוטה של המילים המציינת התייחסות שלילית³³ וכתב ביחס למשיב לבן הגר הנולד בגוויתו של האב : "אין דעת חכמים נוחה עליהם במעשיו, כלומר, **אין מחזיקין לו טובה** שלא הצריכוהו לכך"³⁴. מבואר בדבריו, כי החזרת ההלוואה אינה נתפסת בעיני חכמים כמעשה שלילי, כי אם בתור מעשה שאינו נצרך, אף לפני משורת הדין.

ר"י והריטב"א פירשו 'אין רוח חכמים נוחה הימנו' – במובן המקובל של התייחסות שלילית, וביארו כיצד מעשה זה עלול לגרום לטעויות הלכתיות.

אך כיצד יש להבין את דברי **הרמב"ן וסיעתו**, שהעמידו כי המשיב לבן הנולד לאחר שנתגייר האב, במצב בו אין חשש שיחזור לסורו – אין רוח חכמים נוחה הימנו, ומה בכך שיפסיד ממונו מרצונו ויחזיר ההלוואה לבן הגר?

ראשית, נציין את הטעם שנוקט **הרמב"ן** בעצמו³⁵ :

"ואפשר מפני שהוא משהו אותו [=את הגר] לישראל, כענין שאמרו [בסנהדרין דף ע"ו:] והמחזיר אבידה לגוי, עליו הכתוב אומר 'למען ספות הרוה את הצמאה'³⁶".

ובדומה כותב **הראב"ד**³⁷ :

"החכמים מחזיקים לו רעה משום דמחזי שמחבבם".

ולא זכיתי להבין דברי קודשם, שהרי פסוקים מפורשים בתורה מצווים על אהבת הגר וקירובו³⁸, ולכאורה יש לשבח את מחזיר ההלוואה לגר?

³⁰ ראה לקמן שיטת הקרבן נתנאל (החונה על הרא"ש פרק א' סי' כ"ד אות ש') ובהערה 85.

³¹ סוף ד"ה "ופרקי" לא קשיא".

³² וכך מקשים הרמב"ן, הרשב"א וראשונים נוספים.

³³ כפי שרש"י עצמו פירש בשאר המקומות בהם מופיע מטבע לשון זו בש"ס, וראה הערה 8.

³⁴ ד"ה "אין רוח". וכן מפרש רבי יהונתן מלוניל בסוף ד"ה "גוי".

³⁵ רמב"ן הנ"ל בסוף דבריו. וכן נקטו הר"ן והנמוקי"י, עיי"ש.

³⁶ דברים כ"ט, י"ח.

³⁷ ד"ה "לא קשיא" (מהדו' קובץ מפרשים).

ואכן **הרשב"א**³⁹, לאחר שמביא את טעמו של הרמב"ן, מקשה עליו: "ואינו מחוור, דמ"מ עכשיו גר צדק הוא ולמה לא יתן לו כישראל"? ואולי ניתן לבאר דבריהם על דרך פירושו של רש"י על דברי הגמרא בסנהדרין⁴⁰ הנ"ל: "המחזיר אבידה לגוי, עליו הכתוב אומר – 'למען ספות הרוה את הצמאה'⁴¹". בטרם נציין דבריו, נקדים ונאמר שנקוט בדינו שאף כי אסור לרמות את הגוי או לגזולו, מצות השבת אבדה אינה בגדר יחסי ההגינות המובנים מאליהם הנוהגים בין הבריות (שכן נהגו באומות שונות שכל אבדה נחשבה כהפקר, והיתה שייכת לשלטון), אלא כי השבת אבדה היא חסד מיוחד שציוותה התורה שיעשה יהודי עם אחיו היהודי, ואינו מחויב לגבי גויים, אלא כשיש קידוש ה' בדבר⁴².

מבאר שם רש"י⁴², הפגם בכך שישראל משיב אבדה לגוי (במקום שאין קידוש ה'), הוא לפי שבמעשה זה מראה שלגבי מצות השבת אבדה "אינה חשובה לו מצות בוראו שאף לגוי הוא עושה כן"; כלומר הפגם, החיסרון המהותי במעשה זה, אינו נובע רק מעצם השוואת הישראל לגוי, כי אם מכך שישראל עושה המצוה מגלה שמצוותיו בכלל ומצות השבת אבדה בפרט, אינן נובעות מעצם מצות בוראו אלא מתפיסה מוסרית מסוימת, וזהו הפגם המהותי!

וכך לכאורה, ניתן אף להסביר את דברי הרמב"ן והראב"ד – רוח חכמים אינה נוחה במשיב הלוואה לגר בן הגר (במקום שאין חשש חזרה לסורו), שכן אמרה תורה 'דין גר כקטן שנולד', כלומר אין לו ייחוס, ירושה ונכסיו הפקר⁴³. אם כן, הפגם במעשה החזרת הלוואה לבן הגר, אינו נובע אף כאן מעצם השוואת הגר לישראל וחיבובו, שהרי ציוותה תורה על אהבתו וקירובו; הפגם הוא בכך שמגלה מחזיר הלוואה במעשה זה, שיחסו למצוות התורה בכלל ולמצות החזרת הלוואה בפרט, אינו נובע מעצם מצות בוראו, אלא מתפיסתו המוסרית, המתבטאת במעשה זה בצורך בהשבת הלוואה לבן הגר על אף שהתורה אמרה שאין לגר ייחוס, ובכך בעצם עוקר את דיני התורה. זהו דייקא החיסרון המהותי שבגינו אין רוח חכמים נוחה.

המאירי⁴⁴ מביא בשם יש אומרים, שהמחזיר אבדה לבן הגר במקום שאינו נצרך, עושה כנגד רוח חכמים, לפי שגזול יורשיו בחינם, וכעין דברי המשנה בב"ב⁴⁵:

"הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו, מה שעשה עשוי, אלא אין רוח חכמים נוחה הימנו".

ה'שיטה לא-נודע-למי'⁴⁶ מלמדנו שני טעמים נוספים מדוע אין רוח חכמים נוחה במעשה זה: הראשון, לפי שמעשה החזרת הלוואה יכול להטעות אחרים, שכן הרואה את מעשהו או השומע על כך, יסבור שמעיקר הדין יש להחזיר הלוואה לגר בן הגר, ונמצא שייגרם הפסד לאחרים מחמתו.

³⁸ כגון: "כאזרח מכם יהיה לכם הַגֵּר הַגֵּר אתכם ואהבת לו כמוך" (ויקרא י"ט, ל"ד), "ואהבתם את הַגֵּר כי גרים הייתם בארץ מצרים" (דברים י', י"ט).

³⁹ סוף ד"ה "כאן שהורתו".

⁴⁰ דף ע"ו:

⁴¹ שו"ע חו"מ סי' רס"ו סעי' א'. וראה מאירי בבא קמא דף קי"ג: ד"ה "נמצא שאף".

⁴² ד"ה "המחזיר אבידה".

⁴³ יבמות דף ס"ב. וטור חו"מ סי' רנ"ו.

⁴⁴ ד"ה "מעשה מי שלוה".

⁴⁵ ב"ב דף קל"ג:

⁴⁶ שלנ"ל ד"ה "ואם החזיר".

השני, שסוף סוף למדנו כבר שהן מדאורייתא והן מדרבנן במצב זה אין הגר יורש, כך שבסופו של דבר מעשה החזרת ההלוואה כלל אינו נצרך, ואמרינן בירושלמי⁴⁷ שכל העושה מעשה שאינו נצרך נקרא הדיוט – וזוהי עומק האמירה בסוגייתנו שאין רוח חכמים נוחה במעשהו!

ולא זכיתי להבין דברי קודשו; אמנם נכון שאין לחייב אדם להחזיר הלוואה לגר בן הגר בין מדאורייתא ובין מדרבנן, אך והיה והשיב, מדוע נשליך עליו את האמור בירושלמי? וכי אין כאן צד חיובי מסוים שמשיב טובה תחת טובה לבן האיש שהלווהו?⁴⁸ אדרבה, אלמלא דברי הגמרא המפורשים היה צד שנשבחו על כך!

ולכאורה, היה נכון להקשות קושיה זו ישירות על דברי הגמרא. אלא שבאו מרבית הראשונים, כל אחד לשיטתו, ופירשו את דברי הגמרא "אין רוח חכמים נוחה" באופן שישנו צד שלילי נקודתי המאפיל על חשיבות המעשה החיובי בהחזרת טובה תחת טובה⁴⁹.

לעומת שיטות אלו, השיטה לנ"ל אינו נוקט בטעמו השני צד שלילי נקודתי, כי אם משליך כאן את הכלל האמור בירושלמי, כאילו כל מעשה החזרת ההלוואה אינו נצרך כלל, ויש לכנות את עושה המעשה בתואר הלא מחמיא של 'הדיוט' (קל, איש רש ונקלה⁵⁰). ויש מקום לעיין – וכי אין לשיטתו במעשה צד חיובי כל שהוא שיציל את עושהו מאות קלון זה?

כל העושה דבר שאינו נצרך נקרא הדיוט

כלל זה מופיע בירושלמי⁴⁷ ומוזכר בחידושי ופסקי ראשונים ואחרונים ואין כאן המקום להאריך בכל גדריו⁵¹, עם זאת נתבונן בו מעט לתועלת ענייננו, לבאר את תורף דבריו של השיטה לנ"ל.

גרסינן בירושלמי⁵²: "ר' מיישא ורבי שמואל בר רב יצחק הוון יתבין אכלין בחדא מן כנישתא עילייתא. אתא ענתא דצלותא, קם לי רבי שמואל בר רב יצחק מיצלייא, א"ל ר' מיישא: ולא כן אלפן רבי: אם התחילו אין מפסיקין, ותני חזקיה: כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט!!"

מין החיד"א בספרו יעיר אוזן⁵³ חילק וכתב, שדווקא בדברים שבין אדם למקום נאמר שהפטור ועושה נקרא הדיוט, אולם בדברים שבין אדם לחברו הואיל וכבר נצטוונו בכללות לעשות לפנים משורת הדין, כל העושה לפנים משורת הדין תבוא עליו הברכה.

לכאורה ע"פ חילוק זה, היה נכון לומר שהוא הדין למקרה דנן, רשאי אדם להחזיר ההלוואה לבן הגר. אולם, מצינו בחידושי הרמב"ן והריטב"א בפירושם על דברי הגמרא בקידושין "גדול מצווה

⁴⁷ ברכות פרק ב' הלכה ט', שבת פרק א' הלכה ב'. ובגירסת הירושלמי שלפנינו: "כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט".

⁴⁸ וראה דעת ר"ת תוס' דף י"ח. ד"ה "כאן שהורתו".

⁴⁹ למעט דעות הרמב"ן והראב"ד, שכפי שבוארו למעלה, נותנות את הדגש על החיסרון המהותי והשורשי בהחזרת ההלוואה לבן הגר, עיי"ש. ובהמשך נראה בע"ה כיצד שיטתם ושיטת השל"ל סובבות יחדיו סביב אותה נקודה.

⁵⁰ כהגדרת הפמ"ג – מופיע באגרות בעל הפמ"ג, אגרת שניה סעיף ה'. ועיי' בפירוש המשניות לרמב"ם סוטה פרק ג' משנה ד', ד"ה "חסיד שוטה".

⁵¹ ועיי' שדי חמד מערכת כף כלל ט"ז אשר האריך מאוד בביאור הכלל ואמר עליו שהבנתו היא "מקצוע גדול ודברו בו רבני האחרונים במקומות רבים".

⁵² שבת שם, וכן בברכות שם בשינויים קלים.

⁵³ יעיר אוזן מערכת הפה אות י"ג. וכך אף נסביר את השיטה הסוברת שזקן ואינה לפי כבודו, אף שפטור מהשבת אבדה, רשאי לטרוח ולהחזיר לפנים משורת הדין, ואין כאן חשש מעשה הדיוט.

ועושה ממי שאינו מצווה ועושה⁵⁴ – שמה שאמרו שאף אדם שאינו מצווה רשאי לעשות ומקבל שכר (כגון נשים במצוות עשה שהז"ג), כל זה דווקא במצוות שציווה השי"ת לאחרים, כך שיש לו בהן רצון (ויש ללמוד מדבריהם, שמצווה שיש מי שחייב בה, אף מי שהוא פטור – אם מחמיר תבוא עליו הברכה), משא"כ אם גם אחרים לא צוו – **לפי שלא אמרו שנקרא אדם הדיוט במעשהו, אלא במצוה שאינו חייב בה שום אדם בעולם, וכאשר עושה נראה כמוסיף על דברי תורה**⁵⁵.

ובתחילה נבוכותי בהבנת דברי קודשם, שלכאורה הא גופא קשיא, דהלא גרסינן בירושלמי הנ"ל על רבי שמואל שקם להתפלל מתוך הסעודה, והיקשה עליו רבי מיישא – "אם התחילו אין מפסיקין... וכל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט"; והרי סו"ס היה ציבור בבית-הכנסת שהיה חייב בתפילה והתפלל, ואפילו הכי משמע שאם היה קם ר"ש ומתפלל היה ח"ו נקרא הדיוט, וא"כ לכאורה משמע במפורש שלא כדברי קודשם של הרמב"ן והריטב"א!

לכן נראה להסביר בדבריהם, **שיש לחלק בין מצוה שאחרים חייבים באותה מצוה עולמית לבין מצוה שאף אחרים במצב מקביל היו נפטרים ממנה**.

כלומר, מצוה שאחרים חייבים בה עולמית – אף הפטור ממנה רשאי לקיימה, ואין במעשה המצוה כל פגם כי סו"ס יש במעשהו שם מצוה. אך מצוה שאחרים חייבים בה, ואדם מסוים שחייב בה דרך כלל נמצא במציאות שפטור מלקיימה (כרבי שמואל, שהתחיל בסעודה ונפטר במצב זה מתפילה) – אינו רשאי לעשות את מעשה המצוה, ואם יעשה אותה זהו מעשה הדיוט. וזה לפי שאף האחרים שמקיימים אותה כעת, לו היו במצב מקביל אליו אף הם היו פטורים מאותה מצוה, כך שבמציאות בה הוא נמצא כעת אין שם מצוה כלל, ובמידה ויעשה נראה כמוסיף על דברי תורה⁵⁶.

ולאחר שהועמד חילוקם של הרמב"ן והריטב"א בגדר הכלל 'כל העושה דבר שאינו נצרך נקרא הדיוט', נבאר בפשטות טעמו של השלנ"ל בסוגיין: הרי אמרה תורה, שגר שנתגייר כקטן שנולד דמי – אין לו ייחוס, ירושה ונכסיו הפקר⁴³, כך שגר בן הגר שהורתו אינה בקדושה ולידתו בקדושה (שאין חוששים שמא יחזור לסורו) אין רוח חכמים נוחה בהחזרת ההלוואה בהפסדת ממונו, לפי שזהו מעשה שאינו נצרך, מעשה הדיוט, שהרי אין אדם בעולם שחייב בדבר זה, ועל כן נראה כמוסיף על דברי תורה.

יוצא אפוא, כי ביאוריהם של הרמב"ן והשלנ"ל בטעם הדבר שאין רוח חכמים נוחה בהחזרת ההלוואה, סובבים סביב אותה נקודה מהותית – היחס הנכון לדיני התורה. אלא שבעוד בדברי הרמב"ן החיסרון מוסב על השוואת הגר לישראל, השוואה המורה "שאינה חשובה לו מצות בוראו"⁵⁷, מתוך שאמרה תורה שלגר אין ייחוס ובמעשה ההחזרה נראה כממיר את דיני התורה בתפיסתו האנושית, הרי שבדברי השלנ"ל מוסב הדגש על החיסרון בעשיית מעשה הנראה כתוספת על הכתוב בתורה.

⁵⁴ דף ל"א.

⁵⁵ רמב"ן שם סוף ד"ה "מאן דאמר", ריטב"א שם ד"ה "דאמר רבי".

⁵⁶ ולאחר העיון מצאתי כי **מין החיד"א** (ספר ברכי יוסף [מהדורת ווינא] יו"ד סי' של"ג אות א') כותב חילוק דומה. ואף שאכהמ"ל, לחיבת הקודש נוסף, כי חילוק זה אף יסביר לנו הלכות נוספות בעניין זה. כגון, את פסיקת הרמ"א (או"ח סי' תרל"ט סעי' ז'): "כל הפטור מן הסוכה ואינו יוצא משם אינו מקבל עליו שכר ואינו אלא הדיוטות", שצ"ל שאע"פ שיש אנשים באותה עשה החייבים בסוכה, לו היו במצב מקביל אליו אף הם היו פטורים מהסוכה כך שבמציאות בה הוא נמצא כעת אין שם מצוה כלל, ובמידה ויעשה נראה כמוסיף על דברי תורה (ועי' ביאור הלכה שם ד"ה "הדיוטות", ובפסקי תשובות שם י"ז).

⁵⁷ לשון רש"י סנהדרין דף ע"ו: ד"ה "והמחזיר אבידה".

יישוב שיטת רש"י

בשלב זה, נותרו לכאורה שני עניינים המצריכים תוספת ביאור בשיטתו של רש"י בסוגיין :

א. כיצד העמדתו של רש"י, כי החזרת ההלוואה לבן הגר הנולד בגויותו של האב אינה נתפסת בעיני חכמים כמעשה שלילי או חיובי (וכהסבר הרשב"א⁵⁹ בדבריו : "אין רוח חכמים נוחה הימנו לתת בו ברכה על זה ולא קללה אלא אם ירצה להחזיר יחזיר"), מתיישבת עם גדר הכלל המופיע בירושלמי⁴⁷ "כל העושה מעשה שאינו נצרך נקרא הדיוט"?

ב. יישוב קושיית התוס' והראשונים המוזכרת בתחילת דברינו, מהגמרא בב"ב, על העמדתו בדברי גמרתנו, כי רוח חכמים נוחה עם מחזיר ההלוואה לבן הגר שנולד בקדושה ; שלכאורה לא מובן ע"פ דבריו מדוע הקפיד רבא, וכי אינו רוצה להשיב הפיקדון לרב מרי שלידתו בקדושה מדין רוח חכמים⁵⁸?

ביחס לשאלתנו הראשונה, באופן יישוב דברי רש"י מול גדר הכלל המופיע בירושלמי, עד כה לא מציתי התייחסות ישירה בדברי רבותינו ראשונים ואחרונים, ובהיעדרה אנו עומדים כעניים על פתח. ונראה, שהואיל וכבר רבו הדעות בדבר התנאים הנצרכים בהגדרת מעשה כמעשה הדיוט⁵⁹, צריך ליישב ולומר בדעת רש"י כי לשיטתו קיים צד במעשה החזרת ההלוואה שמונע את הגדרתו כמעשה הדיוט. דהיינו, כבר מצינו מספר חילוקים בעניין זה, ובכללם :

א. כאשר אדם פטור ממעשה מסוים ובכל זאת עושהו, לא מצד חומרא שמחמיר על עצמו, כי אם מצד תכלית אחרת, לא נאמר שעשה מעשה הדיוט⁶⁰.

ב. חילוק נוסף הדומה לקודמו מובא ביד מלאכי⁶¹, והוא שמעשה הדיוט הינו מעשה שנעשה ביוהרא ומבטל דברי המתירים, אבל כשנעשה לשם שמים מותר לעשותו (אולם יצוין, כי **מין החיד"א** דחה חילוק זה, שאין משמע כן מרוב הפוסקים, אלא אף כשעושה לשם שמים נקרא הדיוט⁶²).

מצירוף חילוקים אלו, יש לכאורה צד לומר בשיטת רש"י, כי אדם המחזיר הלוואה לבן הגר, לא מצד שבא לעקור את דין הגר הכתוב בתורה, ולא מצד חומרא כלשהי או יוהרא, על אף שמצד אחד לא נחזיק לו טובה – "לתת בו ברכה על זה", מצד שני אף לא "נקללו", אלא אם ירצה להחזיר יחזיר (ע"פ לשון הרשב"א³⁹ בהסבר רש"י).

ביחס לקושיה השניה, נאמרו מספר תירוצים :

ר"ת⁶³ מחלק בין הלוואה לפיקדון ; בהלוואה יש צד שנאמר כי ראוי להשיב לבן הגר הואיל ויש בכך השבת טובה תחת טובה, שגמלו אביו חסד שהילוה לו, ולכן כשמשיב – רוח חכמים נוחה

⁵⁸ לדברי הגמרא בב"ב דף קמ"ט. והקושיה במלואה ראה בתחילת המאמר.

⁵⁹ שכפי שכבר צוין, כלל זה מוזכר ברבים מחידושי ופסקי ראשונים ואחרונים, וראה הערה 51.

⁶⁰ ועי' בב"י (או"ח סי' ל"ב סעי' ו') שכתב בדין שרטוט בתפילין, שמי שאינו יודע ליישר השורה בלא שרטוט יכול לשרטט, אף שאין התפילין צריכים שרטוט, שכיון שאינו מתכוון אלא לכתוב ישר אינו נקרא הדיוט. והברכי יוסף במקום (אות ב') כתב, שבדומה לכך כתב הרמ"א (שם סי' קנ"ח סעי' ה'), דאף שהנוטל ידיו לפירות הוא מגסי הרוח – זהו דווקא אם נטלן בתורת חיוב, אבל אם נטל ידיו לנקיות מותר. חילוק זה אף הוזכר בשו"ת באר שבע סי' כ"א ד"ה "בפרק במה". וכן הובא ביד מלאכי (כללי הדינים אות רצ"א) ובשדי חמד הנ"ל (אות ו').

⁶¹ יד מלאכי, כללי הדינים אות שכ"ד. ולחיבת הקדוש, ראה שדי חמד הנ"ל (אות ה' בסה"ד) חקירה נעימה בעניין זה וינעם לך.

⁶² ברכי יוסף או"ח סי' ל"ב אות ב'.

⁶³ דף י"ח. תוד"ה "כאן שהורתו".

הימנו. אולם בב"ב עסקינן בדמי פיקדון, וסו"ס רבא טרח לשומרם, כך שבטל הצד שנאמר שראוי להשיבם.

הריטב"א⁶⁴ **והשלני**⁶⁵ דוחים חילוק זה, שהרי מלווה להוצאה ניתנה ואמרין שיש צד להחזירו, כל שכן בפיקדון שהוא בעין נאמר שראוי להחזירו.

על כן מחלק **הריטב"א**⁶⁴ ומיישב ברש"י: "דצורבא מרבנן דדחיק ליה שעתא שאני". ויש להבין בדבריו, כי על אף שקיים דין של רוח חכמים נוחה הימנו, שיש חשיבות מסוימת בקיומו, מ"מ במצבים מיוחדים חיוב זה נדחה ואף ת"ח אינם מחויבים לקיימו.

ריב"ם⁶⁶ מתרץ, שהואיל ולשון המשנה בשביעית המובאת בגמרא שנויה בלשון חיובית ("וואם החזיר רוח חכמים נוחה הימנו") ולא בלשון שלילית ("וואם לא החזיר אין" וכו'), ניתן לדייק שאם רצה מחזיר, ולא הקפידו חכמים בדבר כמו שהקפידו במי שאף לידתו אינה בקדושה (שלגביו נקטה הברייתא לשון שלילית). וכך מובן מדוע לא חש רבא להחזיר ההלוואה.

הנמוקי יוסף בב"ב⁶⁷, בדומה לריב"ם, כתב שיש מתרצים דכי אמרין רוח חכמים נוחה הימנו, היינו לעשות לפנים משורת הדין, אבל מי שרוצה שיקוב הדין את ההר אינו עובר כלל. והיקשו **הראשונים** על שיטתם, שאין לדייק מהלשון החיובית השנויה במשנה בשביעית, לפי שכבר נקטינן – שמכלל הן אתה שומע לאו⁶⁸.

ויש שפירשו⁶⁹, שוודאי חפץ רבא להחזיר ההלוואה לרב מרי, אלא שלא רצה לעשות זאת מחיוב ממוני רגיל, כי אם מיוזמתו – בקיום מצות רבנן.

ואחרים⁷⁰ דחו פירוש זה, הואיל ופשט הלשון בב"ב "ומפסדי ליי" משמעו הפסד ממון. **והמאירי** מיישב קושייתם, שכן ניתן גם לפרש ו"מפסדי ליי", במשמעות של הפסד נחת רוחם של חכמים⁷¹.

הר"ן ונמוק"י⁷² נוקטים בדרך משלהם ביישוב הקושיה, בכך שלומדים שרב מרי המוזכר בב"ב¹², הינו בן גוי הבא על הישראלית, וקיי"ל שישראל גמור הוא מעיקרו, ואינו מיוחס אחר אביו כך שלא יורשו כלל (כך שמוכן וברור מדוע לא היה חפץ רבא בהשבת הפיקדון), לעומת סוגייתנו הדנה בגוי הבא על הגוייה⁷³.

⁶⁴ דף י"ז: ד"ה "ופרק" לא קשיא".

⁶⁵ דף י"ח. ד"ה "כאן".

⁶⁶ ב"ב דף קמ"ט. ד"ה "מגמרי", ובנמוק"י שם. וכן בראשונים בסוגיין.

⁶⁷ נמוק"י, ב"ב דף ע'. בדפי הרי"ף ד"ה "איקפד רבא".

⁶⁸ והביאו ראיה מהכתוב במשנה בשביעית: "כל המטלטלין נקנין במשיכה, כל המקיים את דברו רוח חכמים נוחה הימנו" – והרי מצינו בב"ב דף מ"ח. שמי שאינו מקיים את דברו אין רוח חכמים נוחה הימנו וחשיב כמחוסרי אמנה, אלמא – מכלל רוח חכמים נוחה הימנו, אתה שומע שאם לא עשה כן אין רוח חכמים נוחה הימנו. וראה רמב"ן ושאר ראשונים.

⁶⁹ מובא ברוב הראשונים.

⁷⁰ רוב הראשונים דחו תירוץ זה, אך בשלני"ל משמע שקיבלו.

⁷¹ מאירי בסוגיין ד"ה "מעטה מי שלוה". והוסיף תירוץ נוסף ע"ש. וכן ראה תירוץ נוסף בפנ"י בסוגיין, ד"ה "תוספות בד"ה כאן".

⁷² ר"ן דף ז': מדפי הרי"ף סוף ד"ה "כאן שהורתו", נמוק"י ד"ה "כאן שהורתו". וכן פירשו התוס' רא"ש והתוס' ר"ד בסוגיין. וכן פירש הרשב"ם ב"ב שם ד"ה "דאיסורי", ועיי"ש בתוד"ה "רב מרי". והוזכר בדברי שאר הראשונים.

⁷³ ומהדיר הריטב"א (מהדו' מוסד הרב קוק) כתב בהערותיו, שלריטב"א לא ניחא ביישוב זה, הואיל ולשיטת רש"י א"א לתרץ כן, דהא הוא כתב להלן (דף ס"ח: בד"ה "לימא") קסבר רבינא דגוי הבא על ישראלית הולד צריך גרות,

תוקפו ההלכתי של דין 'אין/רוח חכמים נוחה', כפי העולה מסוגיין

מתירוצי הראשונים הנ"ל, עולות מספר הבנות ביחס לתוקפו ההלכתי של דין זה: בעוד שמדברי הריטב"א משמע שקיים חיוב מסוים בדין רוח חכמים נוחה, אלא שהחיוב נדחה במציאויות מסוימות, הרי שמדברי ריב"ם נראה לכאורה, שדין רוח חכמים נוחה הינו בגדר תוספת מעלה בלבד ובהיעדרו אין חכמים מקפידים, והנמוק"י בב"ב אף נוקט לשון מפורשת המגדירה את דין רוח חכמים כהנהגה של לפני משורת הדין בלבד. מ"מ מדברי הראשונים החולקים עליהם, משמע שהבינו שישנו חיוב בעשיית דין רוח חכמים, בין אם נקטו לשון חיובית ובין אם נקטו לשון שלילית. ולמאירי חשיבות דין זה כה גדולה, עד כדי כך שרבה חפץ להשיב ההלואה לרב מדין רוח חכמים יותר מאשר מחיוב ממוני רגיל.

השיטות להלכה

בסיכומו של עניין, בהעמדת דברי הגמרא יוצאות שתי שיטות להלכה. בטרם נציין נתבונן שוב בדברי גמרתנו, בדגש על סדר הדברים ביישוב הסתירה: "עובד כוכבים את הגר וגר את הגר – אינו לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים, דתנן: לוח מעות מן הגר שנתגיירו בניו עמו – לא יחזיר לבניו, ואם החזיר – אין רוח חכמים נוחה הימנו. והתניא: רוח חכמים נוחה הימנו! לא קשיא: כאן שהורתו ולידתו שלא בקדושה, וכאן שהורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה"³.

- **שיטת רש"י – אין רוח חכמים נוחה בהחזרת ההלוואה לבן הגר הנולד בגויותו של אביו, ורוחם נוחה בהחזרת ההלוואה לבן הגר הנולד בגירותו של אביו.**
דברי הגמרא עומדים כפשטם, באופן שהגמרא מיישבת על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.
- **שיטת הראשונים (על טעמיהם השונים) – אין רוח חכמים נוחה בהחזרת ההלוואה לבן הגר הנולד בגירותו של אביו, ורוחם נוחה בהחזרת ההלוואה לבן הגר הנולד בגויותו של אביו.**
דברי הגמרא אינם עומדים כפשטם, הגמרא מיישבת על אחרון ראשון ועל ראשון אחרון⁷⁴.

פסיקת הלכה

לחתימת עיוננו, נפרוס בע"ה את פסיקותיהם של עמודי ההוראה והחוננים עליהם: **הרי"ף**⁷⁵ מביא להלכה את דברי הגמרא כפשטם, כך שנראה שפוסק כשיטת רש"י. **הרמב"ם** פוסק בהלכות נחלות⁷⁶: "ואין הגוי יורש את אביו הגר ולא גר יורש את הגר לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים". אולם, דין החזרת הלוואה לבן הגר לא מוזכר כלל בפסקיו; בהמשך דברינו ננסה להבין מדוע בחר הרמב"ם להשמיט דין זה (וראה הערה למטה⁷⁷).

משום שהוא מתייחס אחר אביו, ע"כ. וא"כ שוב אפשר שבדין הוא יורש את אביו, ולכן הוצרך רבנו לכתוב לרש"י תירוץ אחר. ע"כ לשון המהדיר (בשינויים קלים). ובבקשת מחילה מכבוד תורתו, קשה על מקור דבריו שכן בגירסת רש"י שלפנינו לא מוזכר לשון זה.

⁷⁴ ועי' בריטב"א ובשאר הראשונים המתמצים קושי זה.

⁷⁵ דף ז': מדפי הרי"ף, וראה שם בר"ן בתחילת דבריו.

⁷⁶ פרק ו', הלכה י'.

עם זאת, בפירוש המשניות בשביעית⁷⁸ מעמיד המשנה כשיטת רש"י.

בפסק הרא"ש⁷⁹ יש להסתפק:

מחד, מביא בתחילת דבריו את שיטת רש"י, את קושיית הראשונים עליו מב"ב ואת תירוץ ר"ת (המחלק בין הלואה לפיקדון).

אולם, מאידך, בהמשך דבריו מביא את דעת הסוברים כי רב מרי הינו בן גוי הבא על ישראלית שאינו מתייחס אחר אביו ואינו יורשו. ומטעים סברתם – שאף בדיני עכו"ם אם היה חוזר הגר לסורו, לא היה יורש אביו (מחמת אמו הישראלית).

וכן בסוף דבריו כותב:

"אבל כששניהם גרים גמורים [האב והבן] שאם היו חוזרין לסורן היה עובד כוכבים יורש את אביו [בדיני עכו"ם]⁸⁰ שייך התם רוח חכמים נוחה הימנו".

ולכאורה, סוף דבריו כהעמדת הראשונים, וכטעם הרמב"ן וסיעתו, שבמציאות בה קיים חשש שיחזרו הגרים לסורם, המחזיר להם רוח חכמים נוחה הימנו.

ואכן, לאחר שמביא מן הבית יוסף⁸¹ את דברי הרא"ש הנ"ל כותב עליו:

"וכן העלה הר"ן ז"ל וכן כתב רבינו שמשון...". כך שלכאורה, משייך את דברי הרא"ש לשיטת הראשונים.

אולם, הקרבן נתנאל מבאר במקום⁸², כי אע"פ שלפום ריהטא מטיין דברי הרא"ש כשיטת הראשונים, לאחר הדיוק בדבריו נראה שמעמיד הבנה מחודשת בשיטת רש"י⁸³:

בבן הגר הנולד בגירותו של אביו – רוח חכמים נוחה בהחזרת ההלוואה, הואיל ובמעשה ההחזרה ישנן ב' תועלות: הראשונה, חיזוק דינו של ישראל גמור (כפשט לשונו של רש"י⁸⁴), והשנייה, מניעת חזרת הגר לסורו מחמת ממונו (שכן בדיני עכו"ם יזכה בכספי הירושה מחמת שאמו בת עכו"ם). רק בצירוף ב' תועלות אלו סבור רש"י, כי הפקיעו חכמים זכות ישראל בממון הגר. מה שאין כן בגר הנולד בגירותו של אביו, שם אין רוח חכמים נוחה בהחזרת ההלוואה, ואף שקיים חשש שמא יחזור, לא נתנו חכמים כח לחשש זה לבדו להפקיע זכות ישראל בממון הגר⁸⁵ (ועיין שם כיצד מדייק זאת בדבריו).

⁷⁷ על השמטת דין זה בדברי הרמב"ם, העיר גליון הש"ס בירושלמי בסוף שביעית (דף ל"ב: ד"ה "רוח חכמים") ונשאר בצ"ע, אך הוסיף שנראה שהיתה לראשונים גירסה אחרת בדברי המשנה בשביעית ולא גרסו "רוח חכמים נוחה הימנו" לעניין הגר (ודבריו אף מסבירים את הגירסאות השונות בגמרא, וראה לעיל הערה 2). אף מראה הפנים על הירושלמי הנ"ל (ד"ה "הלוה מן הגר") מדגיש כי הרמב"ם השמיט דין החזרת הלוואה לבן הגר, ומסיים דבריו באמירה: "ולא ראיתי למי שכתב בזה כלום".

⁷⁸ פרק י' משנה ט', ד"ה "רוח חכמים".

⁷⁹ רא"ש קידושין פרק א' סי' כ"ד.

⁸⁰ דברי הרא"ש, כי חשש חכמים 'שמא יחזור' קיים כאשר יכול הגר הסורר לזכות בכספי הירושה בדיני עכו"ם, דומים לדברי המאירי שהובאו לעיל בפרק 'אימתי חיישין שמא יחזור הגר לסורו', ע"ש. וראה לקמן הערה 85.

⁸¹ חו"מ סי' קכ"ז סעי' ב'.

⁸² קרבן נתנאל ברא"ש שם אות ש'.

⁸³ וראה לקמן הערה 85.

⁸⁴ דף י"ח. ד"ה "ולידתו בקדושה".

⁸⁵ הבנה זו מחודשת בכך שמייחסת כאן אף לרש"י את החשש 'שמא יחזור', והינה מבררת לנו הסתכלות מחודשת במחלוקתם של הראשונים – כמה חשיבות ייחסו רבנן לחשש זה כאשר הוא משיק לזכויות ממוניות של ישראל. בעוד

בקיזור פסקי הרא"ש⁷⁹, נכתב במפורש כשיטת רש"י :

"הלוח מין הגר שנתגיירו בניו עמו או שהיה לו פקדון ממנו ומת, אם היה הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה יחזיר להם".

ובטור⁸⁶ סתם דבריו :

"הלוח מהגר שנתגיירו בניו עמו ומת או שהיה לו ממנו פקדון לא יחזיר לבניו ואם החזיר להם אין רוח חכמים נוחה הימנו. היו הבנים הורתן ולידתן בקדושה יחזיר להם".

ונחלקו החוננים עליו בהבנתו :

כותב מרן הב"י⁸¹ :

"ומ"ש בספרי רבינו היו הבנים הורתן ולידתן בקדושה יחזיר להם, טעות סופר הוא דמלתא דפשיטא היא ולא היה צריך לכתבו. ועוד דמשמע דכל שלא היתה הורתן ולידתן בקדושה בכל גוונא אין רוח חכמים נוחה הימנו, והא ליתא, דהא תלמודא מפליג בין הורתו ולידתו שלא בקדושה להורתו שלא בקדושה ולידתו בקדושה **לכך צריך להגיה**".

בגירסת הב"י שלפנינו לא מופיע כיצד יש להגיה, והגהות **הכנסת הגדולה** על הב"י כתב⁸⁷ שיש להוסיף בדבריו :

"לכך צריך להגיה הורתן שלא בקדושה", באופן שדברי הטור עולים בקנה אחד עם דבריו בקיזור פסקי הרא"ש הנ"ל.

ואכן, בשו"ע⁸⁸ פסק במפורש כשיטת רש"י :

"הלוח מהגר שנתגיירו בניו עמו, ומת, לא יחזיר לבניו, ואם החזיר אין רוח חכמים נוחה הימנו. בד"א, כשהיה הורתן ולידתן שלא בקדושה, אבל אם היתה הורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה, רוח חכמים נוחה הימנו".

אולם הב"ח⁸⁹ בחר לו דרך משלו בהבנת דברי הטור :

"ונראה דרבינו ז"ל מפני הספק כתב בסתם הלוח מהגר שנתגיירו בניו עמו ומת לא יחזיר לבניו ואם החזיר אין רוח חכמים נוחה הימנו ולא פירש באיזה גר קאמר, ואחר כך כתב היו הבנים הורתן ולידתן בקדושה יחזיר להם, דהיינו לומר שחייב להחזיר וכופין אותו להחזיר. והא ודאי פשיטא היא כיון דישראל גמור הוא לכל דבר... **ולא כתבו רבינו אלא לדיוקא לאורויי דאפילו בהורתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה לא יחזיר לכתחלה, אבל לא נחית לבאר דין רוח חכמים נוחה הימנו היכא דעבר והחזיר דפליגי ביה רש"י ור"י**".

אם כן, בסוף דבריו עולה הבנה מחודשת בדברי גמרתנו ומחלוקת הראשונים :

הרמב"ן וסיעתו סוברים שמכח חשש זה לבדו הפקיעו רבנן זכויות ממוניות של ישראל, נראה שרש"י סבור שאין בכח חשש זה לבדו להפקיע ממון ישראל אלא בצירוף סיבה נוספת.

לבד מכך שהבנה זו מייחסת את החשש 'שמא יחזור' אף לרש"י, עצם העמדת חשש זה אף כאן (בנוסף לדברי הגמרא הקודמים) כחשש חזרת הגר מתוך מניע ממוני (שכן הבנה זו מניחה כי בדיני עכו"ם יזכה הגר אף כאן בכספי הירושה, מחמת שאמו בת עכו"ם), שונה מהבנתו הקודמת (ראה פרק 'אימתי חיישינן שמא יחזור הגר לסורו'). בהבנתו הקודמת ייחסנו לרמב"ן וסיעתו הרחבה של חשש 'שמא יחזור' המופיע בדברי הגמרא הקודמים, עד לחשש חזרה ממניעים אחרים – כגון מתוך כעס ודרך הקנטה על שהפסיד ירושתו. וזאת מתוך נקודת הנחה בסיסית כי הן בדיון ישראל דינו כישראל מומר ולא יירש, והן בדיני עכו"ם לא יירש מחמת אביו הגר.

⁸⁶ חו"מ סי' קכ"ז סעי' ב'.

⁸⁷ אות א'.

⁸⁸ שם.

⁸⁹ חו"מ סי' קכ"ז סעי' ב'.

דברי הגמרא והראשונים מוסבים על יחסם של חכמים למי שעבר ובכל זאת החזיר, אך לכתחילה אין להחזיר לבן הגר (מאיזה סוג שיהיה) את דמי ההלוואה או הפיקדון. **הש"ך**⁹⁰ מקשה על הבנה זאת, נוקט כב"י ומציין שזוהי מסקנת הרא"ש⁹¹:

"ואם איתא דאיכא איסורא לכתחלה האיך שייך לומר רוח חכמים נוחה הימנו? אלא העיקר שט"ס הוא בטור וכמ"ש הב"י, וצ"ל בטור כמ"ש המחבר כאן, וכוונתו דבהוראתן שלא בקדושה ולידתן בקדושה נכון להחזיר להם ורוח חכמים נוחה הימנו... וכן הוא מסקנת הרא"ש ועיקר".

הדרכי משה⁹², בהתייחסו לסתימת הדברים בטור, כותב:

"לא רצה רבינו להאריך בדין אימתי רוח חכמים נוחה הימנו, בדבר שיש מחלוקת בין הפוסקים מאחר שאין כופין אותו בדין שיחזיר".

כך שלכאורה מייחס הד"מ לטור את סברת **הנמוק"י** בב"ב, כי דין "אין/רוח חכמים נוחה" הינו בגדר של תוספת מעלה בלבד, לפני משורת הדין, ואינו חיוב גמור כלל.

ונראה שיש בדברים אלו אף להניח את דעתנו בסיבת השמטת דין החזרת הלוואה לבן הגר בדברי **הרמב"ם**, שאף הוא לכאורה סבור כי דין אין רוח חכמים אינו בגדר של חיוב גמור, ולכן לא הביאו בפסקיו.

אולם, נראה כי **הרא"ש** אינו סבור כמותם; לשיטתו גדר דין זה הוא חיוב גמור והעובר על קיומו אף עובר על איסור. דבר זה עולה בבירור בפסיקתו את דברי המשנה בב"ב⁹³, שם נאמר:

"הכותב את נכסיו לאחרים והניח את בניו, מה שעשה עשוי, אלא אין רוח חכמים נוחה הימנו".

ופוסק הרא"ש⁹⁴: **"אסור להעביר נחלה אפילו מברא בישא לברא טבא".**

וכן **בשו"ת הרא"ש** נראה במפורש, כי לשיטתו הכלל של 'אין רוח חכמים' הינו בגדר של איסור (וראה הערה למטה⁹⁵).

לסיכום שיטות הפוסקים:

הרמב"ם השמיט דין זה בפסקיו.

הרי"ף והרא"ש⁹⁶, ובעקבותיהם **השו"ע**, פסקו כשיטת רש"י.

הטור סתם דבריו, ויש שהגיהו בדבריו כשיטת רש"י (ב"י, ש"ך).

הב"ח מבאר בדבריו הבנה מחודשת בדברי הגמרא: לכתחילה אסור להחזיר הלוואה לבן הגר כלל, וכל הסוגיה סובבת סביב מצב של דיעבד.

⁹⁰ שם ס"ק ז'.

⁹¹ פוסקים נוספים (ראה סמ"ע שם ס"ק ד', ביאור הגר"א שם סע' ב', דרישה שם ס"ק ב' ועוד) מטים בפשטות את דברי הרא"ש הנ"ל לשיטת רש"י ללא הסבר בכוונת דבריו (דלא כקרנן נתנאל), ונראה שמסתמכים על קיצור פסקי הרא"ש הנ"ל, שכפי שצוין כתב בבהירות כשיטת רש"י.

⁹² שם ס"ק א'.

⁹³ דף קל"ג:

⁹⁴ קיצור פסקי הרא"ש פרק ח' אות ל"ז.

⁹⁵ **"שאלה לאדוני אבי הרא"ש ז"ל**: ילמדנו רבינו אם יש שום צד שאדם יכול להנחיל נכסיו לבנו הגדול ובנו הגדול לבנו הגדול עד סוף כל הדורות [כמשפט המלכות] שלא יהיה זכות לשאר היורשים...?

תשובה: **"אסור לכל בן ברית להעלות דבר זה על לבו**, כדתנן: הכותב נכסיו לאחרים והניח בניו אין רוח חכמים נוחה הימנו" (מובא בטור חו"מ סי' רפ"ב סע' א').

⁹⁶ כפי שרוב הפוסקים הטו את דבריו, וראה הערה 91.

הדרכי משה מייחס לטור את סברת הנמוק"י כי דין 'אין/רוח חכמים נוחה' הינו לפניו משורת הדין, ואינו חיוב גמור כלל, וזוהי סיבת סתימת דבריו.

יש בהבנה זו להסביר את סיבת השמטת דין זה בדברי **הרמב"ם**.

הרא"ש אינו סבור כן, לשיטתו דין 'אין/רוח חכמים נוחה' הינו בגדר של חיוב גמור, והנמנע מקיום דין זה עובר על איסור.

יש לעיין **לשאר הפוסקים**, האם עצם הבאת דין 'אין/רוח חכמים נוחה' בפסיקתם מורה שמייחסים לדין זה תוקף של חיוב גמור, או שמא אף הם סוברים שדין זה הינו בגדר של לפניו משורת הדין, ובכל זאת לא נמנעו מלהביאו בפסיקתם.